

AZ ÖNKÉNYURALOM SOKARCÚSÁGA

Forradalom után – kiegyezés előtt. Szerk. Németh G. Béla. Gondolat, Budapest, 1988

A kötetben összegyűjtött huszonnégy tanulmányt a tér és az idő egysége fűzi össze. Az idő: az 1848–49-es forradalom és az 1867-es kiegyezés közötti időszak, az önkényuralom periódusa. A tér: Magyarország; szélesebb és általánosabb összefüggésben, értelmezésben: Közép-Kelet Európa. A belső koherenciát támogatja a tudományos igényű írásoknak a tágabb értelemben vett művelődéstörténetre való orientáltsága is. A tanulmánygyűjtemény elrendezésekor a tudományterületek azonos, illetőleg rokon voltának elve érvényesült. Az irodalomtörténeti, nyelvészeti munkákat művészettörténeti (építészet, festészet) majd – a teljesség igénye nélkül – sajtó-, mentalitás-, eszme- és egyháztörténeti, egyházpolitikai, tudásszociológiai és szociológiai, történeti, oktatás- és egészségügyi s ezzel egyidejűleg tudományos irányultságú művek követik.

A kultúra alakulásának folyamatában, történetében a szellemi tényezők mellett az anyagi tényezők is közrejátszanak: a gazdaság és a társadalom, a lakosság nemzeti összetétele, különböző rétegeinek élet- és magatartásformái, a mindennapi élet szokáskultúrája, akárcsak a politikai gondolkodás – tehát az élet minden mozzanata. „A művelődéstörténet számára nem a kulturális alkotás művészi, esztétikai értéke, hanem egy közösség élet- és gondolkodásmódját jellemző reprezentatív érték és valóságrelevancia a mérték.” (Hanák Péter)

A két világháború között Domanovszky Sándor mint a további kutatások alapjául szolgáló háromkötetes *Magyar művelődéstörténet* szerkesztője az Előszóban a következőképpen méri fel a helyzetet: „... a művelődési tényezők kutatása nálunk, akik eléggé el voltunk zárva a külföld szellemi mozgalmaitól, kissé későn indult meg. A nagy összefoglalásra egy író szűrőjén át nincsenek még meg a kellő előmunkálatok. Az adatgyűjtés a kezdet kezdetén van, jó résztanulmányokban még igen szegények vagyunk. Pedig épp a művelődéstörténetben az általános kép kialakításához sokkal kiterjedtebb és fáradságosabb anyaggyűjtésre van szükség. Nemcsak történeti kultúránk elmélyítésének és minél szélesebb körben való elterjesztésének van azonban szüksége a szintézisre, hanem magának a művelődéstörténeti kutatásnak is. Amint szintézis nincs analízis nélkül, úgy fordítva: analízis sincs szintézis nélkül. A szintézis veti fel a gondolatokat, ihleti a kutatót ennek vagy amannak a részletnek a kidolgozására, a hiányok felkutatására, pótlására, az új nyomokon való elindulásra. A kultúrtörténetnek a történelem egészét kell a saját területén és módján felmutatnia, mint minden történeti tudományagnak. Magának is szintézist kell alkotnia, ugyanakkor egy egyetemes történeti szintézisnek is része kell hogy legyen. „Az egyetemes szintézisbe való tartozás hitelét viszont csak úgy szerzhethi meg, ha érzékeli és érzékelteti a történeti valóság szerkezet-szerű voltát és szerkezet-szerű mozgását.” (Németh G. Béla) E mozgás pedig alakulástörténetként fogható fel.

A Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága 1981-ben alakult meg. A maga elé célként kitűzött program (az újszerű művelődéstörténet szemléletének és módszerének kialakítása, valamint a gyakorlati kutatómunka kereteinek és lehetőségeinek a behatárolása, valamennyi érdekelt tudományos diszciplína bevonásával) meg-

valósításának keretén belül indították útjára ezt a sorozatot is, melynek harmadik kiadványát kapja kézhez az olvasó. A Bizottság meglátása szerint az egyes korok kultúrájának összegzésére, azaz sokoldalú, szintetikus módon történő bemutatására ma még nincs lehetőség. A legelvontabb szellemi alkotásokkal szemben az emberek mindennapi szellemi és anyagi kultúrája Magyarországon ma még lépéshátrányban van. E tény a technika-, a tudomány-, az eszme- és mentalitástörténet, illetve a néprajz meg más diszciplínák bevonására apellál. Azonban a kutatás közvetlen tárgyától függetlenül mindig az emberi szellem működését kísérel meg felvázolni – középpontjában mindig az ember áll.

A gyűjteményben felölelt tudományterületek széles skálájából származóan a témák is változatosak, sokirányúak. Szajbély Mihály a „líraellenesség”-et (többnyire a dallal szemben nyilvánult meg) mint már a művészeti korszak lezárulása táján érzékelhető változást az 1849 után, a pozitívizmus korában kialakult új értékrend tényéből kiindulva vizsgálja meg. „A reáliák felé fordulás” – az új értékrend – az abszolutizmus magyar társadalmának valamennyi területét áthatotta. Maga a Világos utáni politikai helyzet is józan számvetést és szembenézést igényelt, melynek talán legfontosabb, legátfogóbb terét az irodalom képezte. „Ahogy Sterne, s később Byron, s még később Joyce a világ el nem fogadását azzal fejezte ki, hogy az irodalom normáit játszotta ki, leplezte le, tette nevetségessé, úgy Arany is a Bolond Istók első énekében egy létező világtól és egy levett értékrendtől fordult el az irodalom normáinak felrúgásával” (Bata Imre: Minden emberi és költői konvenció ellenében).

Dávidházi Péter a „tényfelülbíralás” attitűdjét, vagyis a tények számbavételét s egyben azok meghaladására való törekvést, ösztönzést a legkülönbébb kontextusokban követi nyomon – a jog- és államtudományban, a kor filozófiai vitáiban, az irodalomkritikában –, hogy a kor szellemi éghajlatát, kritikai világképét közelebb hozza a jellemhez.

Miként a sajtótörténeti kutatások, adatforrások és hivatkozások (Gergely András, Batári Gyula, Erdődy Gábor írásai) alátamasztják, e másfél évtizedet nyugat-európai mércével is magas nivójú napilapok (*Budapest Szemle*, *Pesti Napló*) és kiváló folyóiratok (*Szépirodalmi Szemle*, *Koszorú*, *Orvosi Hetilap*, *Gyógyászat*) képviselik. A gondolkodás sokféleségének lehetőségét, a más meggyőződések iránti toleranciát közvetítették, s ültették el az olvasók tudatában. Ezért Magyarországon éppen a vákuum időszaka jelenti a filozófia alapításának éveit. Ugyanis a forradalom előtti művelődés irodalmi jellegével ellentétben az azt követő korszak gondolati-tudományos meghatározottságú. A filozófia helyzete, „felfüggesztett állapota” mintegy tartalmait illetően is „választásra adott lehetőséget” (Kiss Endre: A filozófia fő irányai forradalom és kiegyezés között).

A reformkorban a Magyarországon lakó más etnikum népek problémáját alig vették figyelembe, míg a forradalmat követően épp ezen társadalmi-politikai törekvések határozták meg a szituáció érzékelését. Borsi-Kálmán Béla, Heiszler Vilmos, Kiss Gy. Csaba és Ress Imre tanulmánya egységet alkotva a közép-kelet-európai térség helyzetéről nyújt áttekintő képet. Erdődy Gábor *Egység vagy szabadság* című írása pedig a közép-európai kontextust, pontosabban a német egység kérdését elemzi. Ez módot ad arra, hogy az olvasó a magyar művelődési élet 1949-et követő jelenségeit eredeti világukban, szerves mivoltukban ismerje meg, azaz egységben lássa a helyi gyökereket és a nemzetközi

indítékokat is. Amit tehát a periódus kultúrájának ilyen szakszerű – megszületésében, kibontakozásában és működésében történő – vizsgálata tesz lehetővé.

É. Kiss Katalin, Csorba László, valamint Csohány János egy-egy kiemelkedő személyiség (Brassai Sámuel, Danielik Nepomuk János, Révész Imre) alkotóútját, illetve pályaszakaszát és magatartását állítja kutatásai középpontjába, hogy az abszolutizmus nyelvészetének felismeréséről, előrelépéséről, valamint (a katolikus és protestáns) egyházpolitika sajátosságairól és nehézségeiről számot adjon.

A tökéstedés, az urbanizációs folyamatok fellendülése következtében a tudományos, a művelődési és a művészeti élet területén úgyszintén lényeges változások, gyarapodások történtek. A szellemi alkotások recepciója, létrehozása és terjesztése – elsősorban az 1950-es évek végétől – szembeötlően felélénkült. A művelődési (művészeti, sajtóbeli, oktatási, tudományos, egészségügyi stb.) értelmiség pedig egy jóval önállóbb, polgárivárosi jellegű életformát, életvitelt alakított ki, mint a forradalmat megelőző korban (Mazsu János, Gergely András).

Ennyi téma és ilyen sokirányú összefüggés többféleképpen közelíthető meg. A követ ilyen tekintetben is nagy változatosságot mutat. Nem csupán forrásbázis és forráskezelés vonatkozásában észlelhetőek eltérések az egyes tanulmányok között. Az igénybe vett módszer akkor is sokféle marad, ha csupán a hagyományos értelemben vett történetészek tudományos dolgozatai alapján ítéljük meg, akik szükségszerűen egyedül írott forrásokra hagyatkoznak, támaszkodnak. Az írott szöveg is sokrétűen s eltérő módon fogható vallatóra: a különböző tények, számszerű adatok, értesülések megbízhatóságának vizsgálatával, egyszerű szembesítésével, fogalmak s fogalmi rendszerek aprólékos, filológiai elemzésével (Veliky János: Liberális közvélemény-értelmezések Magyarországon a 19. században stb.). Ám a módszerbeli pluralitás ezzel még nem zárult le, hiszen a gyűjteményben nemcsak történészek, hanem irodalom- és művészettörténészek, nyelvészek stb. írásai is helyet kapnak. Miként az emberi szellem legtöbb terméke a múltban oszthatatlan, úgy feltárásának, jelenidejűsítésének (azaz interpretációjának) is olyannak kell lennie. A történetészt a művészettörténetestől jelen esetben nem a cél, hanem a megközelítés módszere és tárgya különbözteti meg. A Lotz-festmények interpretációja ugyanúgy történeti tények, összefüggések, valamint múltbeli életrajzok és érték kategóriák felismeréséhez vezethet, akár csak a Bolond Istók I. éneke vagy a Világos utáni „líraellenesség”: „A cselekmény, az érzelem és jellemek, ezek ütközésének elmaradása, a kompozíció, a formák megmerevedése, ha mégoly nagyszerű mesterségbeli jártasságot is tanúsít, mint Lotz esetében, az ideológia élettelenységét, elszakadását a valóságtól, a nemzeti gondolattal összefonódott történelmi festészet műfajának végét jelzi” (Keserű Katalin: A KÉPzömművészet szerepének érzékelése a nemzeti jelleg reprezentálásában).

A magyar kultúrtörténet „terra incognitá” - jára lépő, s az el nem végzett munkák év-százados adósságait törlesztő, többségében fiatal kutatók érkezései eleget tesznek a korszerű művelődéstörténet ismerveinek. Egységben látás és láttatás, a szakágazatok között szerves együttműködést teremtő szemlélet; vagyis a szakosodás és az interdiszciplináris módszerek jellemeznék valamennyi tudományos igényű írást. Ez teszi lehetővé, hogy a múlt ez ideig ismeretlen területein a látszat mögött rejtőző valót, a felszíni jelenségek alatt zajló világot tárják a szaktudás, az olvasó s korunk elé egyaránt.

A tudós-szerzők a teljes szakmai fegyverzet alkalmazása ellenére tanulmányaik meg-

írásakor arra törekedtek, hogy a közönségérdeklődés és tudományos kutatások, interpretációk között meglévő ellentmondást áthidalják, feloldják. Ezért immár csak a múltjukkal és jelenükkel folyamatosan dialogizálók és a történelmet jövőt alakító jeleniségében elemzők gyarapodó táborának közreműködését feltételezi a vizuális dokumentumokat is tartalmazó kötet.

POZSVAI Györgyi

SZÖVEGNYELVÉSZET ÉS STILISZTIKA

Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988

Szabó Zoltán erdélyi kutató tanulmánykötete sokban segítheti mind az egyre inkább erősödő magyar nyelvű szövegnyelvészeti, szövegelméleti kutatást, mind a stilsztika tudományágának elméleti megalapozását, korunk tudományos elvárásainak megfelelő módszertani újragondolását s gyakorlását.

Szabó Zoltán korábbi e tárgyú tanulmányai után ez a kötet egyfajta szintézis, módszeres újragondolása a világban folyó szövegnyelvészeti és szövegelméleti, valamint stilsztikai kutatások szerinte legjelentősebbnek ítélt tapasztalatainak, tudományos eredményeinek s hipotéziseinek, azzal a hangsúlyozott célkitűzéssel, hogy a magyar nyelvű stilsztikai kutatás szövegnyelvészeti, szövegelméleti megalapozásának a szükségességére figyelmeztessen, s rámutasson azokra a konkrét elméleti és módszertani szempontokra, melyek a stilsztikai tanulmányokat interdiszciplináris kutatási tevékenységként koncipiálva az irodalmi szövegekről és az irodalmi szövegek stílusáról való tudományos hiteles gondolkodásunkat segítik, ne mondjuk, lehetővé teszik. A könyvének mintegy a felét kitevő elméleti kérdések számbavétele után Szabó Zoltán stilsztikai elemzései következnek, melyek módszerességükkel példamutatóak lehetnek.

A főleg Nyugat-Európában kiteljesedett, immár több évtizedre visszatekintő, egymástól legtöbbször elkülönülő, ám egymással kérdésfeltevéseikben sokszorosan érintkező szövegnyelvészeti és szövegelméleti kutatások bemutatásában Szabó Zoltán érthetően nem törekedhetett a teljességre, ha az egyes integrális elméletek, módszertanok belső felépítéséről van szó, jóllehet impozáns tájékozottsága bizonyára lehetővé tenné számára ezt is, ő „csupán” azt a kettős célt tűzte maga elé, hogy egyrészt, a szövegnyelvészeti és szövegelméleti kutatások tárgyterületeit bemutassa, szembesítve eközben az egymástól különböző elméleti hozzáállásokat, mintegy a kutatási területek és eredmények leltárát készítve el, másrészt, e kutatási eredményeknek a stilsztikai tanulmányok elméleti megalapozásában való konkrét lehetőségét kereste.

Célkitűzését nem értékelhetjük eléggé – akár a magyar szövegnyelvészeti, szövegelméleti kutatás, akár a magyar stilsztika jövőjére gondolunk. Ha a szövegnyelvészeti és a szövegelméleti kutatások mint önálló tudományos diszciplína létjogosultsága mellett a magyar nyelvterületen már nem is kell külön érvelni, hiszen léteznek már fontos rész-kutatások (például Békési Imre tanulmányai; nem gondolva itt Petőfi S. János tudomá-